

Türk Kültüründe Baş Öne Eğme: Semâ Ayini Bağlamında Bir Değerlendirme

Bowing the Head in Turkish Culture: An Evaluation in the Context of Semâ Ritual

İlknur Bozkır Özdemir ¹

Öz

Sosyal bir varlık olan insanoğlu, tarihsel süreç içerisinde sözlerini jest ve mimikleri ile desteklemiş hatta bazı durumlarda duygu, istek ve düşüncelerini sadece beden hareketleri ile anlatmakla yetinmiştir. Bu nedenle çok gelişmiş bir beden dili iletişim sistemi geliştirmiştir. Bunlardan bir tanesi de bu araştırmanın konusu olan Türk kültüründe başı öne eğme hareketidir. Bu hareketin taşıdığı anlamlar ve işlevleri en eski tarihî kaynaklarımızdan olan Göktürk Yazıtları, Divanü Lûgat-it-Türk, Kutadgu Bilig ve Dede Korkut Kitabı özelinde analiz edilerek kültürümüzde yüzyıllardır varlığını koruyan sözsüz ve maddî halkbilimi ürünlerinden semâ ayini bağlamında baş hareketleri ve anlamları, kültürümüzde baş eğme, boyun eğme, baş kesme hareketlerinin anlamları ve farklı işlevleri üzerinde durularak tarihsel süreç içerisinde bu hareketin izleri sürülmeye çalışılacaktır. Bu bağlam içerisinde baş eğme, boyun eğme, baş kesme hareketlerinin İşlevsel Halkbilimi Kuramı ışığında kabul, ret, selamlama, hürmet gösterme, saygı gösterme, kabullenme, direnmekten vazgeçme, şükretme, utanma, kutsiyet atfetme, sosyalleşme, sosyal statü belirleme, birleştirme, kaygı ve sıkıntı duyma gibi açık ve gizli işlevleri üzerinde durulacaktır. Söz konusu hareketin Türk kültürü içerisinde kalıplaşmış bir davranış kalıbı oluşturup oluşturmadığı, başa mukaddes özellikler yüklenmesi üzerinde durularak günümüzdeki kullanım alanları ve anlamları, tarihsel kaynaklarda yer alan örnekler içerisindeki anlamları ve işlevleri ile semâ ayini içerisindeki kullanımları, anlamları ve işlevleri ortaya konulacaktır.

Anahtar sözcükler: Baş eğme, baş kesme, beden dili, Türk kültürü, semâ ritüeli

Abstract

Human beings, who are social beings, have supported their words with gestures and mimics in the historical process, and even in some cases, they have been content to express their feelings, wishes and thoughts only with body movements. For this reason, he has developed a very advanced body language communication system. One of them is the bowing of the head in Turkish culture, which is the subject of this research. The meanings and functions of

¹Millî Eğitim Bakanlığı, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Ankara/Türkiye, ilknurbozkir@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0009-0008- 5448-6284

*Geliş tarihi/Received: 09.05.2023 - Kabul tarihi/Accepted: 24.06.2023

this movement were analysed in the context of the Semâ ritual, which is one of the nonverbal and material folklore products that have been preserved in our culture for centuries, by analysing the Göktürk Yazıtları, Divanü Lûgat-it-Türk, Kutadgu Bilig and the Book of Dede Korkut, which are our oldest historical sources. It will be tried to trace the traces of this movement in the historical process by emphasizing the meanings and different functions of the movements of beheading, submission and decapitation. In this context, in the light of the Functional Folklore Method of bowing and beheading movements, acceptance, rejection, greeting, showing respect, giving up resistance, gratitude, shame, attribution of sanctity, socialization, determining social status, combining, anxiety and overt and covert functions such as distress will be emphasized. Whether the said movement has formed a stereotyped behavior pattern in Turkish culture, and its sacred features will be emphasized, and today's usage areas and meanings, their meanings and functions in the examples in historical sources, and their uses, meanings and functions in the Semâ ritual will be revealed.

Keywords: Bowing, beheading, body language, Turkish culture, Sema ritual

Giriş

Tarih boyunca insanoğlunun olduğu her yerde sözlü veya sözsüz olarak iletişim var olmuştur. Birbirini tanısin veya tanımasın en az iki kişinin bulunduğu bir ortamda iletişim başlamış demektir. İletişimin çok sayıda ve farklı tanımı mevcuttur. Özkan (2010: 16) iletişimi duygu, düşünce ve bilgileri çeşitli yollarla başkalarına aktarma ve anlamlandırma süreci olarak tanımlamaktadır. Erdoğan (1997: 20) iletişimi bütün canlı varlıkların yaşam gereği ve ilişkilerin süregiden süreci şeklinde ifade etmektedir. Bal (2013: 16) tarafından ise iletişim, belli bir kaynakta kodlanan iletilerin, bir kanal aracılığıyla alıcıya ulaşması ve kodların çözümlenmesi sonucunda geribildirim ile kaynağa farklı biçimlerde ulaşması süreci olarak değerlendirilmektedir. İletişim sürecinde insanlar beden dilleri ile karşı tarafa mesajlar göndermekte ve yine karşı tarafın mesajlarını algılayabilmektedirler. İnsanoğlu bu yetisi sayesinde sözsüz ritüeller, halkbilimi ürünleri yaratmış ve vermek istediği mesajı en kısa yoldan karşısındaki insanlara veya topluluklara iletmenin türlü yollarını bulmuştur. Sözün gücünün yetmediği anlarda jest ve mimikler insanoğlunun imdadına yetişmiş ve anlatmak istediği duygu ve düşünceleri en etkili biçimiyle karşıya iletmeye yardımcı olmuştur. Jest ve mimikler zaman içerisinde kültür içerisinde çeşitlenmiş ve yer aldığı kültür ve toplulukta özel anlamlar yüklenmiştir. Kültüre göre insanların kurdukları iletişim, kullandıkları jestler, mimikler, kodlama ve kod açmaları da değişmektedir. Birden fazla kültürel çerçeve içinde anlama ve etkileşim kurma durumuna bağlı olarak kültür, iletişim üzerinde hâkimiyet kurmakta

ve bunun sonucunda kültürden kültüre farklı iletişim şekillerinin gelişmesine neden olmaktadır (Koester ve Lustig, 2013: 10-31). İletişim sürecinde yüz yüze kurulan iletişimde anlamın yüzde 7'sinin sözcüklerden, yüzde 38'inin ses tonundan, yüzde 55'inin de mimiklerden anlaşıldığını göstermektedir (Ferris ve Mahrebian, 1967: 248-252). Bu durum iletişimde beden dilinin ne derece etkili bir araç olduğunun göstergesidir.

Beden dili kültürlere göre değişebilmekte ve bu noktada ortak anlamlara ihtiyaç duyulmaktadır (Telman ve Ünsal, 2005: 98-99). Her kültürde baş ile yapılan jestlerin önemli bir yerinin olduğu ve türlü anlamlar ifade ettiği aşikârdır. Baş; dini ritüellerde, selamlaşmada, gündelik hayatta çeşitli işlevlere sahip olmuş yapılan birtakım jestler ile karşı tarafa iletilmek istenen mesajı iletmede bir aracı vazifesi yüklenmiştir. İnsanlar tarafından kültürel, coğrafi ve dinî özelliklerle çeşitli anlamlar yüklenerek kültürel şifreler oluşturulmuştur. Sosyal bir varlık olan insanın oluşturduğu gelenekler ve ritüeller aracılığı ile yarattığı sembolik bir dilin varlığından söz edilebilir. Sosyal hayat içinde var olan insan bir baş hareketine kabul, ret, selamlama, hürmet gösterme, saygı gösterme, kabullenme, direnmekten vazgeçme, şükretme, utanma, kaygı ve sıkıntı duyma gibi anlamlar yükleyerek duygu ve düşüncelerini iletmede bir aracı olarak kullanabilmektedir. Bu hareketler küçük bir sosyal grupta özel anlamlar ifade etmek için şifre olarak bile kullanılabilir. İçinde yaşadığı toplum tarafından anlaşıldığını hisseden birey bir toplumun parçası olma hazzını da hissederek güvenlik duygusunu pekiştirmektedir. Toplumsal kabuller içinde Türk kültüründe astın üstü, gencin yaşlıyı, kıdemsizin kıdemliyi, yeni gelenin ortamda bulunanları, ayrılanın kalanları selamladığı bir ortamda bir baş hareketi sosyal statünün ve rollerin belirlenmesinde bir aracı olabilmektedir.

Anlam, kültürel simgelere göre şekillenmektedir (İnceoğlu, 1993: 51). Farklı kültürlerde baş hareketlerinin sosyal doku içerisinde anlam çeşitlenmelerine uğradığı görülmektedir. İletişim sürecinde evet ya da hayır demek için baş sallama hareketi, kültürden kültüre farklı anlamlar taşıyabilmektedir. Avrupa kültürlerinde hayır ifadesi başı sağa sola sallama ile Türklerde ise başın yukarı doğru itilmesi ile yapılmaktadır (Çamdereli, 2015: 61). Evet, Türk kültüründe başın aşağıya eğilmesi; hayır ise, yukarı kaldırılmasıyla ifade edilmektedir (Çalışır, 2019: 229). İzgören; "evet" hareketinin tüm dünyada başın aşağı yukarı sallanması ile, "hayır" hareketinin ise başın iki yana sallanması ile yapıldığını belirtmektedir.

“Hayır” hareketini kafalarını geriye atarak ve gözlerini açıp arkaya doğru devirerek yapan üç millet vardır. Bu milletler Türkler, Yunanlılar ve Suriyelilerdir. Bir de İtalya’nın sadece Sicilya bölgesinde, yani güneyinde bu şekilde yapılmaktadır. Bir çocuğa yiyecek bir şey uzattığınızda yemek istemiyorsa doğal bir refleks olarak başını iki yana sallayacak ve kafasını çevirecektir. Bu durum yaşla birlikte bazı hareketlerin öğrenildiğini göstermektedir. Yine kafa hareketlerinde başı hafif yan yatırıp karşıdakine bakmak konuyla ilgilendiğinizin göstergesidir ve karşınızdaki insanda bu imajı uyandırır (İzgören, 2010: 25, 118). Habacı (2013: 9), beden dili olarak baş hareketinin sıkça kullanıldığını ve genellikle de onay verme ya da reddetme anlamları taşıdığını ifade etmektedir. Erdem (2009: 212) baş pozisyonlarını beş temel kategoriye ayırmıştır. Bunlar;

- Nötr baş konumu,
- İlgili baş konumu,
- Onaylanmayan baş konumu,
- Kibirli baş konumu,
- Eller ensede kilitli baş konumu

“Nötr Baş konumunda baş, çoğunlukla hareketsiz durmaktadır. Başın bu hareketi değerlendirme hareketlerine rastlanılmaktadır. İlgili Baş konumunda, kafa sağa ya da sola doğru eğilmektedir. Yapılan bu hareket ise, kişinin ilgilenme moduna girdiğinin göstergesidir. Onaylanmayan Baş konumunda, kafa arkaya doğru gitmektedir. Bu durumda yargılayıcı ve onaylanmayan bir duygunun olduğundan bahsedilmelidir. Kibirli Baş konumunda, kafa arkaya doğru gitmektedir. Bu beden hareketi kendini beğenme ve konuya hakimlik hissinin göstergesidir. Eller Ensede Kilitli Baş konumunda ise, kendini bulunduğu ortamda rahat hisseden, konuya hakim kişilerde görülmekte olup üstünlük hissinin bedene yansımış halini ifade etmektedir” (Erdem, 2009:212).

Günümüzde beden dili üzerine oldukça kapsamlı çalışmalar yapılmakta ve bir insanın duruşundan en ufak jest ve mimiklerine varıncaya kadar taşıdığı anlamlar deşifre edilerek kişinin o andaki duygu ve düşünceleri hakkında çıkarımlarda bulunulabilmektedir. İnsanlar farkında olarak veya olmayarak etraflıyla sürekli iletişim içinde ve mesaj alışverişi halindedir.

Aynı hareket farklı bağlamlarda değişik anlamlara gelebilmektedir. Hareketin anlamı bağlam içinde anlam kazanmakta ve aynı topluluğun üyeleri tarafından içerdiği anlamlar bilinmektedir. Her kültürde farklı anlamlar yüklenen baş hareketlerinden başın öne eğilmesi ile yapılan hareketler, Türk kültüründe yüklendiği misyon ve anlamlarına ek olarak bir semâ ayini ritüeli bağlamında yüklendiği işlevleri çerçevesinde ele alınacaktır.

1. Türk Kültürünün Yazılı Eserlerinde Baş Eğme ve Baş ile Selamlama

Tarihî seyir içerisinde en eski ulaşılabilen yazılı Türkçe kaynaklara bakıldığında baş eğme, baş ile selamlama ile ilgili işaretlere ve ifadelere rastlayabilmekteyiz. Hatta Türk kültür hayatını yansıtan daha eski yazılı Çin kaynaklarından da izler takip edilebilmektedir. Bunlar içinde en eskilerinden biri Çin vesikalarını inceleyen Wilhelm Schmidt'in "Eski Türklerin Dini" isimli müstakil kitap bölümünde aktarılan bir Hun Hanı olan Şeu-ley'e ait bir dua sahnesidir:

"Yıl 328. Han Şeu-ley, düşmanı Liyu-yao'nun birdenbire karşısına çıkması üzerine atının üzerinde diklendikten sonra, iki kolunu yukarıya kaldırıp, başını aşağıya doğru eğerek şöyle haykırdı: Ey Gök onu bana teslim ettiğin için, sana şükürler olsun!" (Schmidt, 1949: 82).

Bu tarihî vesikada Türk Hanı'nın Gök'e dua edişi görülmektedir. Han iki kolunu yukarıya kaldırırken başını aşağıya doğru eğmektedir ve Tanrı'ya şükretmektedir. Hanın başını kutsal varlığın önünde yere doğru eğmesi bir saygı ifadesi olarak değerlendirilmektedir.

Yaşayan kültür içerisinde en canlı ifadelerini bulduğumuz baş ile ilgili deyimler, atasözleri, birleşik fiiller ve birleşik kelimelerin çokluğu Türk kültür hayatında başın önemli bir konuma sahip olduğunun da göstergesidir. Baş kelimesinin temel anlamının yanında çok sayıda yan anlamlara da sahip olması, hatta tek başına "bir topluluğu yöneten kimse" anlamıyla bir insanı temsil etme fonksiyonuna da sahip olması bu kelimeye yüklenen anlamların önemini gösterir niteliktedir. "Baş ağır gerek, kulak sağır", "başını alıp gitmek", "başını kurtarmak", "başını vermek", "baş olan boş olmaz", "başa gelmeyince bilinmez", "başı belada olmak", "başı dara düşmek", "başı derde girmek", "başı hoş olmamak", "başına bela olmak", "başına çorap örmek", "başına devlet kuşu konmak", "başına iş çıkarmak", "başına kakmak", "başını sarmak", "başın başı, başın da başı var", "başından

atmak”, “başını belaya sokmak”, “başını derde sokmak”, “başının çaresine bakmak”, “baş ol da istersen soğan başı ol”, “baş tutmak”, “başa gelen dert çekilir”, “baş çevirtmek”, “başı daralmak”, “başına bir hal gelmek”, “başına dert açmak”, “başına gelen başmakçıdır”, “başından korkmak”, “başının altından çıkmak”, “başının derdine düşmek”, “başını ortaya koymak”, “birinin başını yemek”, “bak yakmak”, “baş yemek” deyim ve atasözlerinde (URL-1) “baş” kelimesi ile derin anlamda parça-bütün ilişkisi içerisinde “insan, can, bir insanın bütünü, insanın varlığı” anlamları kastedilmektedir. Türkçede “baş” sözcüğü, tek başına insanı ifade etmede çok zengin bir söz varlığına sahiptir. “Baş” kelimesi ile oluşturulmuş bu ifadelerin dışında kullanılan çok sayıda deyim ve atasözü de mevcuttur. Türk Dil Kurumunun güncel büyük sözlüğünde “baş” sözcüğü ile kurulmuş 177 deyim, atasözü ve birleşik fiil ile 277 adet birleşik sözcük tespit edilmiştir. Bütün bu kullanımlar “baş” sözcüğünün Türk dilinde ve kültüründe ne denli önemli bir yere ve geniş bir anlam zenginliğine sahip olduğunun da göstergesidir.

Tarihî kaynaklara baktığımızda “baş” sözcüğünün selamlama hareketleri içinde önemli bir yere sahip olduğu ve yine birçok atasözü, deyim ve birleşik sözcük içinde yer aldığı görülmektedir.

Bahaeddin Ögel’e (2001: 551-552) göre Türklerde selam, “baş eğme ve diz çökme” şeklinde tasvir edilmektedir. Bu doğrultuda Göktürk Yazıtları’nda geçen “başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş” (Ergin, 2006: 9) ifadesini ve Dede Korkut Kitabı’nda geçen selamlaşma örneklerini aktaran Ögel, Türklerin daha çok Tanrı’ya ve hükümdarlara selam vermek ve saygı gösterisinde bulunmak amacıyla secde ettiklerini, Cengiz Han’ın güneşe “sağ dizi üzerinde çökerek” selam verdiğini ve “el sunma”nın da bir selamlaşma biçimi olduğunu aktarmaktadır.

Göktürk Yazıtları’nda Bilge Kağan Kitabesi’nde “Dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş.” ve “Başlıya baş eğdirdim, dizliye diz çöktürdüm.” şeklinde iki farklı kullanım olduğu görülmektedir. Yine Yazıtlarda Kültigin Kitabesinde “Başlıya baş eğdirdim, dizliye diz çöktürdüm.” şekliyle aynı ifade karşımıza çıkmaktadır (Öztürk, 1996: 139-140). Bu ifadelerle Bilge Kağan ve Kültigin’in hakimiyeti altına aldığı kavimleri ifade etmek için bu sözleri kullandıklarını görüyoruz. Bu ifadeler ile Bilge Kağan ve Kültigin “bu kavimler başlarını eğmiş, dizlerini çökmüş ve teslim olarak büyüklüğümüzü kabul etmiş, bize saygı gösterir konuma gelmiş ve selam vermişlerdir” demektedirler. Bu ifadelerin Yazıtlarda

kalıplaşmış olarak kullanıldığını görüyoruz. Bir ifadenin deyimleşme özelliği kazanabilmesi için kullanıldığı milletin dilinde uzunca bir süre yaşamış ve kabul görerek deyim olma özelliğine kavuşmuş olması gerekmektedir. “Başlıya baş eğdirdim, dizliye diz çöktürdüm.” ifadesinin dile belli bir süreç içerisinde yerleştiği düşüncesinden yola çıkarsak bu ifadenin varlığını Göktürk Yazıtları’nın yazıldığı devirden çok öncelere tarihlendiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Aynı zamanda “baş eğme ve diz çökme” şeklinde ifade edilen vücut hareketlerinin sosyal yaşam içerisinde var olduğu çıkarımı da yapılabilmektedir.

11. yüzyıl eseri Divanü Lûgat-it-Türk taranarak “baş eğmek” ve “baş olmak” sözcük grubunun geçtiği yerler tespit edilmiştir. Sözcük grubu altı farklı yerde geçmektedir. Bunlar Atalay’ın (1998) açıklamaları ile beraber aşağıda gösterilmiştir:

Öküz adhakı bolgınça buzağu başı bolsa yeg: öküz ayağı olacağına buzağı başı olmak daha iyidir. Bu sav. “başlı başına bulunmak, başkasına uyuntu olmaktan yeğdir” diyecek yerde kullanılır (Atalay, 1998-I: 59).

Tanğut süsin üşikledi

Kişi ışın elikleledi

Erin atın belikleledi

Bulun bolıp başı tıgdı

“Tankut askerini üşümüş iken vurdu, o kişilerin işiyle alay etti, askerlerini, atlarını armağan kıldı, tutsak olup baş eğdi.” (Çine yakın bir vilayet olan Tankut ilinin askerine zafer bulmasın diye soğukta gece baskını yaptı, sonra onlarla alay etti, bize atlarını ve adamlarını armağan kıldı; kaygı ve sıkıntı yüzünden başını aşağıya eğdi.) (Atalay, 1998-I: 307-308).

Kudhı kıkırıp oguş terdim

Yagı karu kiriş kurdum

Tokuş içre uruş berdim

Eren körüp başı tıgdı

“Aşağıya bağırarak oymağı topladım; düşmana karşı yay kurdum, savaşta vuruştum; adamları görüp başlarını eğdiler.” (Dağın tepesinden aşağıya bağırarak oymağı topladım. Yayı kurdum, düşmana attım. Benim

askerimi görünce boyunları eğildi ve kaçtı.) (Atalay, 1998-II: 83-84).

Eren ıdhip söke turdı

Başı boynı söke turdı

Ufut bolup büke turdı

Udhu kama tiben tiğdi

“Adamlar gönderip diz üstü oturdu. Başına, boynuna söğmekte devam ederdi. Utanarak büküldü, beni kovalama diye baş eğdi.” (Yenilmiş olan bir adamı anlatarak diyor ki: O, bana birtakım adamlar gönderdi, onlar diz çökerek yanımda oturdular, -başkaları demek istiyor- yaptıkları iş dolayısıyla başına, boynuna vuruyorlardı ve utandı, büküldü. Halktan utandı, gizlendi, koşup bana geldi, beni koğalama dedi, ben de bunu uygun buldum.) (Atalay, 1998-III: 231-232).

Er başın tünğitti: adam başını eğdi. (Atalay, 1998-II: 326).

Er başın tünğütti: adam başını eğdi. (Atalay, 1998-III: 396).

Görüldüğü gibi Divanü Lûgat-it-Türk'te “baş eğmek” sözcük grubu, üç şiir parçası ve iki cümlede olmak üzere beş yerde ve “baş olmak” sözcük grubu da bir savda geçmektedir. “Öküz adhakı bolgınça buzağu başı bolsa yeg.” atasözü, eserin yazıldığı dönemde “baş” sözcüğüne verilen anlamı ve değeri göstermesi açısından alınmıştır. Birinci şiir parçasında askerin tutsak olup baş eğmesinden, kaygı ve sıkıntı yüzünden başını aşağıya eğmesinden bahsedilmektedir. Şiirin söylendiği devirde başın öne eğilmesi tutsaklık sonucu yapılan bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Tutsaklığı kabullenme, üzüntü, sıkıntı ve kaygı duyma duyguları sonucunda yapılan bir hareket olarak görülmektedir. İkinci şiir parçasında “adamları görüp başlarını eğdiler” yani “Benim askerimi görünce boyunları eğildi ve kaçtı.” denilmektedir. Burada da düşmanın, karşı tarafın askerini görünce baş eğip yani yenilgiyi kabullenip, direnmekten vazgeçip kaçtıklarını anlıyoruz. Üçüncü şiir parçasında “Utanarak büküldü, beni kovalama diye baş eğdi.” anlamına gelen cümlede baş eğme eyleminin utanmaktan, sıkılmaktan, kaygı duymaktan dolayı yapıldığını anlıyoruz. Diğer iki cümlede de bağlamdan uzak olarak “adam başını eğdi” anlamı vermektedir. Cümle bir bağlam içinde verilmediği için yorumlama yapılamamakta, adamın hangi sebeple başını eğdiği bilinmemektedir.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında “baş eğmek” sözcük grubunun Divanü Lûgat-it-Türk’ün yazıldığı dönemde kabullenme, direnmekten vazgeçme; utanma, üzüntü, sıkıntı ve kaygı duyma duyguları sonucunda yapılan bir hareket ve kelime grubu olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.

Yine 11. yüzyıl eseri olan Kutadgu Bilig “baş eğmek/boyun eğmek” sözcük grubunun geçtiği yerler tespit edilmek üzere taranmıştır. “baş eğmek/inmek” kelime grubuna iki yerde rastlanmış olup aynı anlamı veren “boyun eğmek/boyun yaraş” kelime grubuna on bir yerde rastlanmıştır.

- negü tér eşitgil böke yawğusu

bayusa baş egmez bodun yuwğası (Kaçalın: 286)

(Böke yavgusu ne der, dinle; en zayıf insan bile, zenginleşirse, ferman dinlemez (baş eğmez) olur.)

- elig sunsa erdem bile er tegip

uluğ tağ başın yére ildrür eği (Kaçalın: 143)

(Kim fazilet ile elini uzatırsa, yüce dağlar başını eğerek, yere indirir.)

- sewigli sewinçin anı ögdiler

yağları eştip boyun egdiler (Kaçalın: 31)

(Sevenler sevinçle onu ögdüler; düşmanları bunu duyarak, boyun egdiler.)

- maña öznese kim üzeliş ölür

maña kim boyun egse ârzû bulur (Kaçalın: 43)

(Kim bana kafa tutarsa, ıstırap içinde mahvolur; kim bana boyun eğerse, arzusuna kavuşur.)

- bu kut kayda bolsa boyun bir yaraş

kalı öznese kutka kadğun küreş (Kaçalın: 43)

(Saadet nerede ise, ona boyun eğ ve kendini beğendir; devlete kafa tutarsan, üzüntü ile boğuşursun.)

- kamuğ élke kıldı kör elgi uzun

boyun egdi düşmân kiterdi özün (Kaçalın: 62)

(Bütün memleket üzerinde ona (Ay-Toldı’ya) nüfuz verdi; düşmanı

boynunu büküp, ortadan kayboldu.)

- törütmezde aşnu yorıttı kazâ

kazâka tapı bol boyun eg uda (Kaçalın: 170)

(Feleği yaratmadan önce, kaza tâyin etti; kazaya razı ol, boyun eğ ve ona uy.)

- negü tér eşitgil biliglig çigil

biligsiz eşitgil boyun bir eğil (Kaçalın: 185)

(Bilgili çigil ne der, dinle; ey biligsiz, dinle ve buna boyun eğ.)

- et özke alık bérme egme boyun

awınçı sakınç ol tileki oyun (Kaçalın: 191)

(Vücûda tâviz verme ve ona boyun eğme; onun avutması ıztırap, ettiği de hava ve hevestir.)

- ağırla bularığ negü aysa kıl

şerî'at yolu tut boyun bér eğil (Kaçalın: 287)

(Onlara izzet ve ikramda bulun, ne derlerse, yap; şeriat yolunu tut, hükümlerine itiraz etme ve önlerinde hürmetle eğil.)

- sen emdi iligke kedür edgü at

körüp sızsu düşmân boyun eggsü yat (Kaçalın: 300)

(Şimdi sen hükümdara iyi nâm kazandır; düşmanlar bunu görüp, sinsinler ve yabancılar boyun eğsinler.)

- açurğu bularığ yolın tutsa ked

anın yolka kirse boyun egse ked (Kaçalın: 329)

(İyice yola gelmeleri için, bunları (biri köpek, bir av-kuşu, biri de vücuttur) aç bırakmak lâzımdır; bunlar ancak böylelikle yola gelir ve boyun eğerler.)

- negü tér eşit emdi bilge öge

biligsiz ukup emdi boynuñ ege (Kaçalın: 98)

(Bilge yol göstericinin ne dediğini dinle, biligsiz bunu anlayıp, kabul etmeli (uymalı).)

Kutadgu Bilig'den alınan parçalar incelendiğinde “baş eğmek, boyun eğmek” sözcük gruplarının “ferman dinlemek, saygı göstermek, hakimiyeti kabul etmek, kafa tutmamak, kabullenmek, razı olmak, itiraz etmemek, taviz vermek, yola gelmek” anlamlarında kullanıldıklarını görüyoruz. Ayrıca “baş eğmek” kelime grubuna oranla “boyun eğmek” kelime grubunun daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Bu kelime gruplarının ve fiziksel hareket olarak “baş/boyun eğmek” hareketinin anlamı eserin yazıldığı yüzyılda ve coğrafyada yukarıda saydığımız anlamları içermektedir.

Faruk Sümer, Türklerin tarihte nasıl selamlaştıkları konusunda bahsederken, Dede Korkut Kitabı'nda geçen “Baş indürüp selam virdiler (Ergin, 2004: 120), Delü ozan geldi, baş indürdi, bağır basdı, selam virdi (Ergin, 2004: 144), El kavuşturup ol yigide selam virgil (Ergin, 2004: 227), Big baba hatun ana esen kalın (Ergin, 2004: 228)” örneklerini aktarmaktadır. Daha sonra; Dedem Korkut öteden berü geldi. Baş indürdi, bağır bastı, ağız dilden görklü selam virdi (Ergin, 2004: 125) örneği üzerinden, “baş indirip bağır basmak” şeklinde bir selam verme biçiminden söz eden Sümer, bu selam verme biçiminin millî bir özellik taşıyıp taşımadığının ise henüz bilinmediğini vurgulamaktadır. Sümer'in konu ile ilgili aktardığı bilgiler arasında, İdil boyu Bulgarlarının kalpaklarını çıkarıp koltuk altlarına koyduktan sonra başları ile hükümdarlarına selam vermesi, Melik Şah'ın amcasına selam verirken atından inerek külahını başından çıkarması gibi bilgiler de yer almaktadır (Sümer, 1980: 405-406). Bu bilgilerden hareketle baş ile selam verme hareketinin Dede Korkut Kitabı'nda var olduğunu görmekteyiz.

Ayrıca bunların dışında “baş eğmek, baş indirmek” ifadesinin tersi olan “baş kaldırmak” kelime grubunun kullanıldığını görmekteyiz. Dede Korkut Kitabı'nda geçen “Kardeşim esir oldu, malımızı rızkımızı yağmaladılar, geri döndüler, kara başımı kaldırdım sana geldim” (Ergin, 2003: 37), “Bir iki demedi, kafirlere kılıç vurdu, baş kaldıran kafirleri öldürdü, gaza eyledi, bezirganların malını kurtardı” (Ergin, 2003: 37), “Gafil olma kara başını kaldır yiğit” (Ergin, 2003: 92), “Niye yatırıyorsun yiğit Gafil olma güzel başını kaldır yiğit” (Ergin, 2003: 129) cümlelerinden birinci cümlede “üzülmeyi, utanmayı bırakıp sana geldim” anlamı, ikinci cümlede “isyan eden, ayaklanan kafirleri öldürdü” anlamı, son iki cümlede ise “üzülmeyi, tasalanmayı, utanmayı bırak yiğit” anlamları taşımaktadır. Son iki cümlede kullanılan ifadenin metnin iki yerinde tekrar edilmiş olması bu ifadenin kalıplaşmış bir ifade olduğu düşüncesini de doğrulamaktadır. Bu

ifadelerin kabullenme, direnmekten vazgeçme; utanma, üzüntü, sıkıntı ve kaygı duyma anlamlarının tam tersi bir anlam taşınması vücut hareketinin dil göstergelerine yansımalarının da bir kanıt olduğunu göstermektedir. “Baş eğme” ifadesindeki anlamın zıttı “baş kaldırma” ifadesi ile verilmektedir.

2. Türk Kültüründe Başın Mukaddes Olması

Türk kültüründe baş mukaddes kabul edilmektedir. Orhun Kitabeleri’ndeki ilahi kavramlar arasında yer alan “Yersub” yeryüzünde yaşayan iyi ruhların bütünüdür. Thomsen bu ruhların yerlerinin ya yüksek dağlar veya nehir membarları olduğunu, bunların her ikisine de Türkçe “baş” denildiğini, onun için bu gibi yerlerin çok kere Iduq “mübarek” sıfatıyla anıldıklarını ileri sürmektedir (Öztürk, 1996: 152-153). Yine Türk Kağanlarının başa takılan taçlar kullandıklarını Kül Tigin barkından çıkarılan tacı dolayısıyla bilmekteyiz (Öztürk, 1996: 166). Göktürk kağanları kağanın gücünü simgeleyen bir taç ile kağanlıklarını taçlandırmaktadırlar. Geçmişten günümüze değin kullanılan birçok deyim ve atasözünde de başın kıymetli ve mukaddes bir yer olduğu inancı göze çarpmaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi baş sözcüğünün Türk dilinde, tarihi seyir içinde çok geniş bir kullanım alanı olduğu, bazı deyim ve kelime gruplarında kişinin tüm vücudunu, varlığını simgeleyecek şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Bu durum insan vücudunun bu bölümüne ne denli önem ve değer verildiğinin de bir göstergesidir. “Başına taç etmek”, “başı üstünde yeri olmak”, “başıyla beraber” deyimleri Türk kültüründe başa verilen değeri yansıtan deyimlerdir.

Tarihi kaynaklarda eski Türklerin inanışları gereği Yer ve Gök için kurban keserken bir dağ ya da tepe gibi yüksek bir yere çıkmaları (Schmidt, 1949: 85-87) ve bu yerlerin de dağ başı, tepe başı olarak adlandırılmış olması da başa verilen öneme ve değere dikkat çekici niteliktedir.

Alevîlik-Bektaşîlik’te namazın tarikat yorumlarından biri de niyaz ya da başka bir ifade ile secdedir. Tarikat içinde “secde”, tarikat yoluna, Hak meydanına baş koyup teslim olmaktan ibarettir (Saygı, 1996: 41). Yani Alevîlik-Bektaşîlik’te niyazın özü Hakk’a baş eğip secde etmektir. Yine bu bağlam içerisinde “baş eğmek” fiiline hem zahirî hem de batınî anlamı ile ulvî bir vasıf yüklenmektedir.

Sunar (1975: 131-159) Bektaşîlik felsefesiyle ilgili notlarında başın kutsallığı ile ilgili önemli açıklamalarda bulunmaktadır. Bunlardan bazıları

şöyledir: “Kur'anın ma'nası Fatiha'dadır. Yüz de vücudun Fatiha'sıdır. Besmele de insanın kafasıdır. Besmeledeki nokta insanın yuvarlak kafası ve kafasının içindeki Şuuru'dur” (1975: 138).

“Kafa zaten yuvarlaktır ve insandan maksat ta kafadır, vücut değil” (1975: 146).

“Ve yine: kafa, Muhammed ve Ali'ye; kaşlar, Hasan ve Hüseyne'; ağız, Fatıma'ya; burun da Haticet-ül-Kübra'ya işaretir” (1975: 148).

“Bir bakıma göre de ağaç, kafadır, beyindir ve kollar, bacaklar ve beden de budaklardır” (1975: 148).

“Vücudun kubbesinden maksat kafaya çıkmak, yani tefekküre yükselmek, dolayısıyla de a'laya, lâhuta kavuşmaktır” (1975: 154). Bektaşîlik'in felsefesiyle ilgili bu açıklamalar kafa/başın önemli ve kutsal olmasını göstermesi ve aynı zamanda bunun sebeplerini ortaya koyması açısından da dikkate değerdir.

3. Semâ Âyininde Baş Eğme/Kesmenin İşlevi

Duygu ve düşüncelerini yeri geldiğinde kokularla, yemeklerle, giyiniş biçimleriyle anlatan bir millet olan Türklerin çok gelişmiş bir sözsüz iletişim biçiminin varlığından söz edilebilir. Ritüellerle dolu bir ayin olan Mevlevî semâ âyini de bunun bir örneğidir.

Tarihî seyir içerisinde semânın Mevlâna döneminde herhangi bir kurallar silsilesine bağlı kalmadan cezbe halindeyken ortaya çıkmış olan dönme performansı şeklinden bir dizi kurallar çerçevesinde bir âyin şekline dönüşmesi oğlu Sultan Veled ve Ulu Arif Çelebi döneminde olmuştur.

Mevlevî semâ âyini yapısal olarak tamamen vücut performansına dayalı, müzikle beraber icra edilen bir yapı sergilemektedir. Bauman performansı şöyle tanımlamaktadır:

“Performans, tüm insan faaliyetleri gibi, kültürel olarak tanımlanmış sahnelerde veya eylem, yorumlama ve değerlendirme için anlamlı bağlamlar oluşturan davranış ve deneyim akışının olaylarla sınırlı bölümlerinde köklenen biçimi, anlamı ve işlevleridir” (Bauman, 1986: 3).

Bu açıdan bakıldığında semâ âyini baştan sona sembollerle örülü bir tür geçiş âyini özelliği göstermekte ve semâzenlerin ruhsal dönüşümlerinin ve sosyal geçişlerinin sembolü olmaktadır. Her biri sembol durumunda olan

hareketlerle ortaya konulan bir performans özelliğindedir. İslam Ansiklopedisinde Mevlevîlik'te âyin ve törenlerin sembolik anlamları şu şekilde açıklanmaktadır:

“Diğer tarikatlarda olduğu gibi Mevlevîlik'te de âyin ve törenlerin sembolik anlamları vardır. Buna göre Mevlevî âyini kıyamet gününü tasvir eder. Mevlevî dervişinin başındaki sikke mezar taşı, tennûre kefeni, sırtındaki hırkası da kabridir. Kâinatı temsil eden semâhânenin sağ tarafı görünen maddî âlem (nâsût âlemi), sol tarafı ise görünmeyen mâna âlemidir (gayb, melekût âlemi). Ney insân-ı kâmilî, neyin üflenmesi ölümden sonra sûr sesiyle dirilmeyi anlatır. Kudümün ilk vuruşu Allah'ın “kün” (ol) emrinin ifadesi olup kalkarken yere ellerle vurma hem olmayı hem de sûru işitince kabirden kalkmayı (haşr) temsil eder. Semâhânenin hatt-ı istivânın başlangıcı sayılan noktası, yani şeyhin bulunduğu yer mutlak varlık âlemine, tam karşısındaki nokta ise insan mertebesine işaret eder. Bu durumda posttan sağa doğru hareket mutlak varlıktan insana iniş (kavs-i nüzûl), hatt-ı istivânın sonundan posta sola doğru yürüyüş ise insandan mutlak varlığa çıkışı (kavs-i urûc), yani seyrüsülûkü (mânevî olgunluğa erişme yolculuğu) anlatır. Bu da tasavvuftaki devir anlayışının Mevlevî âyinine aksetmesidir. Devr-i veledîdeki üç dönüş ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn mertebelerine, aynı zamanda mutlak varlıktan cansızlar, bitkiler ve canlılar âlemine erişmeye işaret eder. Semâ esnasındaki selâmlar zât, sıfat, fiil, vahdet gibi tasavvufî anlamlar taşır. Birinci selâm insanın Allah'ı ve O'na kulluğunu idrak etmesi, ikinci selâm insanın Allah'ın büyüklüğü ve kudreti karşısında hayranlık duyması, üçüncü selâm insanın hayranlık duygularının aşka dönüşmesi, Hakk'a tam teslimiyet yani vuslattır. Dördüncü selâm ise mânevî yolculuğunu, mi'racını tamamlayan insanın yaratılıştaki vazifesine, kulluğuna dönüşüdür” (Özcan, 2004: 466).

Mevlevî semâ âyinine yapısal açıdan baktığımızda ikili sınıflandırma yapısı göze çarpmaktadır. (Turner, 2018: 46-48) Ritüeldeki ana karşıtlıklar yaşam-ölüm, sağ-sol, kaos-kozmos, alma-verme, şeyh-semâzen, kırmızı-beyaz, maddî âlem-mânâ âlem, mutlak varlık-insan, birlik(teklik-vahdet)-çokluk, ayrılık-vuslattır. Görüldüğü üzere Mevlevî semâ âyini yapısal zıtlıklar üzerine kurulmuştur. Karşıtlıkları somutlaştıran bu yapı sosyal ve ilahi düzene de atıfta bulunmaktadır. Semâ ritüeli, insanı temel alan birçok ritüelde olduğu gibi varoluşsal anlamlar taşıyan bir boyuta da sahiptir. Büyük tufanın ardından yaşama yeniden başlayan dünya gibi kendi tufanından çıkan semâzen bu âyin ile yeni bir yaşama geçiş yapmaktadır. Semâ âyininin temelini oluşturan dönüş hareketi kozmosu simgelemektedir. Kaostan kozmosa geçiş yapan semâzenler hiçlikten

geçerek kozmosun bir parçası olmuşlardır. Bir nevi hastalık hali gibi görülen insan hastalığından sağlığa geçişin yolu semâdır. Âyin boyunca sürecin tamamına hâkim olan bir düzen göze çarpmaktadır. Bu düzen yine kozmosta var olan ilahî düzeni simgelemektedir.

Konumuzun ana parçasını oluşturan baş eğme, baş ile selamlama hareketi semâ âyininde önemli bir yere sahip olan hareketlerden biridir. Mevlevî âyinleri dört ana bölümden oluşur. Bu bölümlerin her birine selamlama denilmektedir. Âyinin uzunca bir bölümü, şeyhe semâzenler tarafından “baş kesme” olarak adlandırılan baş ile selam verme hareketinden oluşmaktadır. Baş ile selamlama hareketi ilk olarak semâhâneye girerken yapılmaya başlanır. Şeyh semâhâneye girince aynı şekilde başıyla selam verir. İlk dönüş başlamadan önce her semâzen birbirleriyle aynı şekilde selamlaşırlar. Semâzenlerin baş keserek sağ elleri kalplerinin üzerinde sırayla birbirlerini selâmlamasına “cemal seyri” denir. Üç devir tamamlandıktan sonra şeyh postun üzerinde, semâzenler de şeyhin solunda saf tutmuş vaziyette baş keserek selam verirler. Daha sonra şeyhin postun önünde üç adım atıp ileri çıkarak baş kesmesi üzerine herkes baş keser. Semâzenbaşı, semâ iznini aldıktan sonra yüzü şeyhe dönük vaziyette iki adım geriye çekilip tekrar şeyhi selâmlarken semâzenler de baş keserler. Ardından sırayla gelip baş keserek şeyhin elini, şeyh de onların sikkelerini öper.

Bütün semâzenler semâyâ girdikten sonra semâzenbaşı da şeyhe baş kesip semâzenler arasında dolaşmaya başlar. Birinci selâm bittiğinde semâzenler buldukları yerden yüzleri semâhânenin merkezine dönük şekilde durarak niyaz vaziyetinde baş keser, şeyh postun önüne doğru üç adım ilerleyip baş kestiğinde yine herkes baş keser. Şeyh sessizce selâm duasını yaparak bir adım geri çekilince başıyla ikinci selâm semâminin başlamasına izin verdiğini işaret eder. Aynı şekilde yine üçüncü selâmı dördüncü selâm takip eder. Dönme eylemi bitip Kur’an okunmaya başlanınca herkes olduğu yerde baş keser, yeri öperek oturur. Eller çapraz durumda omuzlarda ve baş öne eğiktir. Kur’an-ı Kerim okunduktan sonra Fâtiha sûresinin okunmasının ardından şeyh ile birlikte yer öpülüp ayağa kalkılınca şeyhin post üzerinde ağır ağır okuduğu gülbank sonunda orada bulunanlar tarafından baş kesilerek ve yüksek sesle “hû” denilerek dinlenir. Ardından şeyhin posttan ayrılıp baş kesip yüksek sesle “es-selâmü aleyküm” diyerek semâzenlere verdiği selâm semâzenbaşı, semâhânenin orta noktasına geldiğinde mutribe verdiği selâm da neyzenbaşı tarafından “ve

aleykümü's-selâm ve rahmetullâhi ve berekâtühû” cevabıyla alınır. Selâmın alınmaya başlanmasıyla eğilmiş olan semâzenler ve mutriptekeer alanan selâmın sonunda uzatılarak söylenen “hû” hecesiyle yavaşça doğrulurlar; şeyh semâhânenin çıkışına geldiği zaman posta doğru dönüp baş kestiğinde herkes birlikte baş keser. Şeyhin semâhânedan ayrılması üzerine herkes posta selâm vererek semâhânedan ayrılır ve âyin sona erer (Özcan, 2004: 464-466).

Semâ âyininin başından sonuna sürekli tekrar edilen “baş kesme” hareketini Gölpınarlı şu şekilde açıklamaktadır: “Ayak mühürlenerek ve eller, «ayak mühürlemek» maddesinde bildirdiğimiz gibi saği üste gelmek üzere göğse, yahut sağ el, kalbin üstüne, sol el, sağ böğüre doğru konarak vücûdun biraz öne, başın, vücûda doğru daha aşağıya ve düz olarak eğilmesi. Bu duruma «niyaz etmek, niyaz durumu» da denir” (Gölpınarlı, 1963: 10).

Semâ âyininde diğeri ayrıntılara çok girmeden sadece selamlama bölümlerinin anlatıldığı yukarıdaki bölümde görüldüğü üzere semâ âyini yoğun bir şekilde selamlaşma ritüelleri ile doludur. Bu âyinde kişiler kendilerinden daha üst bir ruhani mertebeye sahip olan kişilere ve eş değerde oldukları kişilere büyük bir saygı duymakta ve bunu selamlama ile sembolize etmektedirler. Saygı gösterme hareketi âyinin büyük bir kısmına yayılmış olarak sürekli tekrar edilmektedir. Âyinin başında, her bölümün başında ve sonunda ve nihayet âyinin sonunda sürekli tekrar edilen bir baş kesme hareketi vardır. Bu hareket içinde saygı, kabullenme ve selamlama işlevlerini barındırmaktadır. Daha önce yaptığımız açıklamalardan da yola çıkarak insan vücudunun mukaddes kabul edilen, en önemli bölümlerinden biri olan baş semâ âyininde saygıyı taşımada ve kullanmada bir aracı vazifesine sahiptir. Yaradan'ın, şeyhin ve diğeri semâzenlerin önünde saygıyla eğilmekte ve ait olduğu grubun bir parçası olarak taşıdığı sorumluluğu yerine getirmek üzere teslimiyetini ifade etmektedir.

Bauman “A World of Others' Words” adlı kitabında performansı şu şekilde tanımlayıp açıklamaktadır:

“Kısaca belirtmek gerekirse, ben performansı bir çeşit iletişimsel gösteri olarak anlıyorum, burada icracı dinleyiciye hitap eder, aslında, “Hey bak! Konuşuyorum! Bak kendimi yetkin ve yetenekli bir şekilde nasıl ifade ediyorum” der. Yani, performans iletişimsel ustalığın bir dinleyici kitlesi önünde teşhir edilmesindeki sorumluluk varsayımına dayanır, içinde dolambaçlı söylemin olduğu ve ilave çoklu işlevlerin ötesinde ve üzerinde

oluşacak iletişimsel eylemin hizmet vereceği yolu aydınlatır. Bu bakımdan performans ve giderek ifade eyleminin kendisi, bir gösteri olarak çerçevelendirilmiştir: nesneleştirilmiş, kendi bağlamsal çevrelerinden bir derece çıkarılmıştır ve dinleyici kitlesinin hem kendine özgü nitelikleri hem de birliktelik rezonansları bakımından yorumsal ve değerlendirmeci bir tetkikine açılmıştır” (Bauman, 2008: 120).

Bir kült olarak ortaya çıkmış olan semâ âyini zaman içerisinde Mevlevîlik felsefesi çerçevesinde yaygınlaşmıştır. Zamanla semâ âyini içeriği yoğun bir performansa dönüşmüş olarak günümüzde de madde âleminden mutlak varlığa ulaşma yolunda bir geçiş ritüeli olarak yaşamaya devam etmektedir. Bu ritüelin taşıdığı yoğun anlam Yaradan’a, şeyhe ve yaratılmış olana saygı gösterme; ruhanî olarak daha üst mertebede olana teslimiyet üzerine kurulmuştur. Semâzenin bedeni burada bir aracı rolü üstlenmektedir. Bu dünyadaki maddî âlemden yaratıcıya ulaşmada bir engel olan beden aynı zamanda O’na ulaşmada kullanabileceği tek araçtır. Yaptığı bir dizi hareket ve dönme eylemi ile kendi varlığından bir nebze de olsa uzaklaşmakta ve mânâ âlemine geçiş yapabilmektedir. Semâzen zaman içinde bedenini nasıl kullanacağını öğrenmekte bu ilahi doyumunu tecrübe edebilmektedir. Cezbe haline geçerek Yaratıcı ile bir olma durumu ancak yaparak, yaşayarak öğrenilebilecek bir durumdur. Bu âyinin ve öğretinin temelinde sözsüz iletişimin varlığının önemi dikkat çekmektedir. Birçok dinî ritüelde olduğu gibi burada da öğrenme bakarak, gözlemleyerek ve yaşayarak yaratılmaktadır. Âyin baştan sona sözsüz sembolik performanslar dizisinden oluşmaktadır. Eski çağlardan beri ritüellerin önemli bir parçasını bedensel hareketler oluşturmaktadır. Bedensel hareketlere yüklenen anlam, görünenin ardında sembolik anlamlarla ve işlevlerle yüklüdür. Bir semâ âyinde yapılan tüm hareketler her şeyden önce bir topluluğun üyesi olma duygusunu da üzerinde taşımaktadır. O topluluğun bir parçası olmak isteyen semâzen bir dizi eğitimden geçmekte ve o topluluğun bir parçası olmaya hak kazanmaktadır.

Semâ âyini içerisinde iki kere yere eğilerek yerin öpüldüğü sahne vardır. Bunlardan birincisi Kur’an okunmaya başlanınca herkesin olduğu yerde baş kesip, yeri öperek oturduğu sahne, diğeri ise eller çapraz durumda omuzlarda ve baş öne eğikken sırtlarına hırkaları konunca normal oturma vaziyetini alarak bekleyip Kur’an’ın ardından okunan Farsça dua (Mevlevî gülbangi), tekbir ve salavattan sonra şeyhin yüksek sesle “fâtiha” çekmesiyle herkesin sessizce Fâtiha sûresini okuyup şeyh ile birlikte yer

öpülüp ayağa kalkılan sahnedir (Özcan, 2004: 466). Bu sahnede başın yere eğilerek yerin öpülmesi secde hareketidir. Yerin bu şekilde öpülmesi verilen nimetlere şükretmek anlamı taşımaktadır. Yine Yaradan'a saygı gösterme, hürmet etme ve selamlama anlamları da içermektedir. Secde ise "eğilmek, boyun eğmek, tevazu ile alını yere koymak" anlamları taşımaktadır. "Kur'an'da gerek Müslümanlardan "rükû ve secde edenler" diye söz edilmesi (et-Tevbe 9/112), gerekse onların yüzlerindeki secde izinden tanınacağıının bildirilmesi (el-Feth 48/29) secdenin Müslüman kimliğinin ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir (Dalgın, 2009: 271)." Namazın da bir parçası olan secdenin semâ âyini içerisinde yer alması Allah'a yapılan niyazın, şükürün, saygı ve hürmetin somutlaşmış halidir.

"Sosyal eylemde, temel bir iletişimsel biçim olan pragmatik ve semantik boyutlar birleşir; ideoloji açık bir söylem değil, somutlaşmış, yaşanmış bir deneyime dönüşür (Comaroff, 1985: 5). Kültürel performanslar -kültürel biçimlerin icraları- ancak sahnelendiğinde anlam ve işlevlere sahip olabilir (Abrahams, 1977: 95) ve canlandırmalar genellikle katılımcılar için yüksek deneyimler üretir (Mason, 1994: 25)." Semâ âyini bir semâzen için tarikat içinde öğrendiklerini somutlaştırdığı bir araçtır. Bu somutlaştırma ritüeli aynı semâzen için her bir yeni ayinde yeniden yapılanmakta ve oluşmaktadır. Onun olgunlaşmasına aracı olmaya devam etmektedir.

Sonuç

Sosyal bir varlık olan insan her bir hareketine çeşitli anlamlar yükleyerek sembolik bir dil oluşturmakta oldukça başarılı olmuştur. Sosyal yapı içerisinde "baş" yüzyıllardır dinî ritüellerde, selamlaşmada, gündelik hayatta çeşitli işlevlere sahip olmuş, birtakım jest ve mimik ile karşı tarafa iletilmek istenen mesajı iletmede bir aracı vazifesi yüklenmiştir. Zaman içerisinde ve ihtiyaç hasıl oldukça insanoğlu "baş" hareketine kabul, ret, selamlama, hürmet gösterme, saygı gösterme, kabullenme, direnmekten vazgeçme, şükretme, utanma, kaygı ve sıkıntı duyma gibi anlamlar yükleyerek duygu ve düşüncelerini iletmede bir aracı olarak kullanmıştır.

"Baş eğme" hareketinin incelenen eserlerde hem sözcük olarak taşıdığı anlamlar hem de bir vücut hareketi olarak işlevlerine yakından bakıldığında hareketin şekli, yeri ve zamanına bağlı olarak kabul, ret, selamlama, hürmet gösterme, saygı gösterme, kabullenme, direnmekten vazgeçme, şükretme, utanma, kutsiyet atfetme, sosyalleşme, sosyal statü

belirleme, birleştirme, kaygı ve sıkıntı duyma gibi pek çok açık ve gizli işlevi olduğu tespit edilmiştir.

Bu araştırmada “baş eğme” hareketi tarih süreci içerisinde taşıdığı anlamlar ve işlevler çerçevesinde irdelenmiş ve dinî bir ritüel olan Mevlevî semâ âyinindeki sembolik anlamları boyutuyla ele alınmıştır. Saygı gören ve gösteren “baş” fiziksel olarak taşıdığı sembolik anlamlarla semâ âyini içinde saygı gösterme, hürmet etme, birleştirme, kutsiyet atfetme, şükretme ve selamlama işlevleriyle önemli bir yere sahiptir.

Tarihî kaynaklara bakıldığında ise en eski ulaşılabildiğimiz 4. yüzyıla ait bir Çin kaynağından elde edilen veri Hun hakanının yaptığı bir dua sahnesi içerisinde karşımıza çıkıyor. Daha sonraki devirlerde Göktürk Yazıtları’nda, Divanü Lûgat-it-Türk’te, Kutadgu Bilig’de, Dede Korkut Kitabı’nda bu hareketin izlerine kabul, ret, selamlama, hürmet gösterme, saygı gösterme, kabullenme, direnmekten vazgeçme, şükretme, utanma, kaygı ve sıkıntı duyma anlamlarıyla rastlıyoruz. Günümüzde birçok dinî ritüelde ve günlük hayatta da yoğun biçimde hem ifade olarak hem de vücut hareketi olarak kullanılmaktadır. Bu durum bizi, günümüzde aktif olarak kullanılan “baş/boyun eğme” ifadesinin ve hareketinin Türk kültüründe çok eski devirlerden beri bulunduğu, Türk beden dilinde çeşitli anlamları ihtiva edecek şekilde yaşadığı sonucuna vardırmaktadır.

Kaynaklar

- Akman, T. K. (2012). Genel İletişim. İzmir: İlya İzmir Yayınevi.
- Atalay, B. (1998). (çev.) Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I,II,III,IV. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bal, H. (2013). İletişim Sosyolojisi. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Bauman, R. (2008). Tür Performans ve Milletlerarasılığın Üretimi. (I. Altun, Çev.) Millî Folklor Dergisi. Sayı: 78 (114-122).
- Çalışır, G. (2019). Kültürlerarası İletişim. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Çamdereli, M. (2015). İletişime Giriş. İstanbul: Dem Yayınları.
- Dalgın, N. (2009). Secde. İslam Ansiklopedisi. içinde (271-272). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Erdem, O. (2009). Duygusal İletişim ve Beden Dili. İstanbul: Yakamoz Yayıncılık.

- Erdoğan, İ. (1997). İletişim Egemenlik Mücadeleye Giriş. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ergin, M. (1998). Orhun Abideleri. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2003). Dede Korkut Kitabı. Hisar Kültür Gönüllüleri. (<https://www.kitapindi.com/genel/muharrem-ergin-dede-korkut/>).
- Ferris & Mahrebian (1967). Inference of Attitudes from Nonverbal Communication in Two Channels. The Journal of Counselling Psychology. Cilt 31, s. 248-252.
- Gölpınarlı, A. (1963). Mevlevî Âdâp ve Erkânı. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
- Habacı, İ., Ürker, A., Bulut, S., Atıcı, R., Habacı, Z. (2013). Beden Dilinin Eğitim Öğretim Üzerine Etkileri. International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/9 Summer. (1639-1655). Ankara.
- İnceoğlu, M. (1993). Tutum Algı İletişim. Ankara: Verso Yayıncılık.
- İzğören, A.Ş. (2010). Dikkat Vücudunuz Konuşuyor. Ankara: Elma Yayınevi.
- Kaçalin, M. S. (hazırlayan). Kutadgu Bilig. (https://www.academia.edu/8048541/Kutadgu_Bilig_Yusuf_Has_Hacip_Orjinal_Tam_Metin).
- Keskin, A. (2017). Türk Kültüründe Selamlaşma ve Vedalaşma Hakkında Genel Bir Değerlendirme. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi. 43.sayı (125- 146).
- Lustig, M. W. ve Koester, J. (2013). Intercultural Competence. United States: Seventh Edition.
- Mason, M. A. (1994). "I Bow My Head to the Ground": The Creation of Bodily Experience in a Cuban American Santería Initiation. The Journal of American Folklore. Winter, 1994, Vol. 107, No. 423, Bodylore (Winter, 1994), pp. 23-39.
- Özcan, N. (2004). Mevlevî Âyini. İslam Ansiklopedisi. içinde (464-466). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özkan, M. (2010). İnsan İletişim ve Dil. İstanbul: Akademik Kitaplar.

Öztürk, A. (1996). Ötüken Türk Kitâbeleri. İstanbul: MEB Yayınları.

Saygı, H. (1996). Şeyh Safi Buyruğu ve Rumeli Babagân Bektaşî Erkânları. İstanbul: Saygı Yayınları.

Schmidt, P.W. (1949). Eski Türklerin Dini. Die Asiatischen Hirtenvölker. (Urprung Der Gottesidee). (S. Buluç, Çev.). (3-20). Freiburg.

Sunar, C. (1975). Melâmîlik ve Bektaşîlik. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Telman, Ü. ve Ünsal, P. (2005). İnsan İlişkilerinde İletişim. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

Thomsen, W. (2018) Moğolistan'daki Eski Türkçe Kitâbeler. Türk Tarihi ve Kültür Araştırmaları. (<https://www.altayli.net/mogolistandaki-eski-turkce-kitabeler.html>)

Turner, V. (2018). Ritüeller Yapı ve Anti-yapı. (N. Küçük, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.

Üstüner, A. (1989). Karahanlıca ve Eski Anadolu Metinlerinde Deyimler, Atasözleri ve Kısa Hikâyeler (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi.

İnternet Kaynakları

Türk Dil Kurumu Sözlükleri. <https://www.sozluk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 09.11.2022)